

Notatka z zajęć 20 lutego 2012 r.

Orso – Herkules amerykański Henryka Sienkiewicza. Herkules i *virtus fracta*

Notatkę sporządziła Agata Więclawska.

Zajęcia poprowadził Michał Kucharski.

Orso – Herkules amerykański Henryka Sienkiewicza

- Orso to nowela Henryka Sienkiewicza, w której autor przedstawia losy dwojga młodych cyrkowców – Orsa i Jenny – pracujących dla właściciela cyrku – pana Hirscha;
- tytuł noweli pochodzi od imienia głównego bohatera – syna „ojca białego, a matki Indianki”;
- tekst dostępny pod linkiem: <http://pl.wikisource.org/wiki/Orso>;
- akcja toczy się w miasteczku Anaheim w pld. Kalifornii, kiedy po okresie winobrania rozpoczyna się tam okres zabaw i uroczystości. Największą atrakcją jest przedstawienie cyrkowe, w którym ma wystąpić między innymi szesnastoletni Orso, jak do tej pory niepokonany osilek.

Wygląd zewnętrzny bohatera :

- nieproporcjonalna sylwetka: zbyt wypukła pierś oraz krótkie nogi – ciało Orsa przypomina kwadrat;
- brzydkie rysy – jakby „wyciosane toporem”.

Usposobienie:

- z początku Orso emanuje złą siłą, boją się go nawet zwierzęta w cyrku; strach wzbudza także wśród ludzi, jest zamknięty w sobie, mrukliwy, niezbyt lubiany.

Kluczowy moment noweli:

- między bohaterem a Jenny (piękną, trzynastoletnią dziewczyną, z którą pracuje w cyrku) rodzi się uczucie;
- młodzi cyrkowcy stopniowo okazują sobie coraz większą troskę, są dla siebie wsparciem, razem czytają Biblię – „dobrą książkę”. Dzięki tej lekturze Orso poznaje nowe wartości – są one odwrotnością zasad panujących w cyrku pana Hirscha: miłość, miłosierdzie, przebaczenie. Bohaterowie planują wspólną ucieczkę. Snują plany na przyszłość. Marzą o budowie wspólnego domu i założeniu rodziny.

Zakończenie:

- Orso i Jenny uciekają razem z cyrku. Po pewnym czasie trafiają do gospodarstwa, którego właściciel okazuje im pomoc. Odtąd mieszkają razem i wiodą szczęśliwe życie, wolne od strachu oraz ciężkiej, niewolniczej pracy w cyrku.

Orso jako Herkules amerykański:

- przemiana głównego bohatera: z nieokrzesanego, ponurego osiłka pod wpływem ukochanej kobiety oraz dzięki poznanym wartościom moralnym i etycznym staje się dobrym, troskliwym i wrażliwym mężczyzną.

Herkules i *virtus fracta*

Horacy, ks. II c. 7, tzw. *Oda do Pompejusza*:

- ▲ na zajęciach czytaliśmy utwór po łacinie, tłumaczyliśmy go na język polski, a także zapoznaliśmy się z literackim przekładem Adama Ważyka (*Horacy Do Leukonoe. Dwadzieście dwie ody*. Przeł. Adam Ważyk, Czytelnik, Warszawa 1973, str. 24-27). Przekład Ważyka w znacznym stopniu dostosowuje się do oryginału: tłumacz, sam poeta, rezygnuje z rymów na rzecz wiersza białego, z podziałem na strofy, transponuje także liczne przerzutnie z oryginału.

Kontekst historyczny (biografizm jako metoda lektury wiersza):

- ▲ wspomnieliśmy udział Horacego w walkach republikańskich pod wodzą Brutusa (zabójcy Juliusza Cezara) – bitwa pod Filippi (42 rok p.n.e., jedna z najbardziej krwawych bitew wojny domowej między mścicielami Cezara a tyranobójcami), ucieczka Horacego z pola bitwy (może to podróż tylko poetycka?; wzorce – porzucenie tarczy – u wielkich liryków greckich?), powrót do Italii i skorzystanie z amnestii Oktawiana;
- ▲ Pompejusz, dawny przyjaciel poety.

Do zastanowienia się:

Kim on jest? To postać autentyczna czy duch z przeszłości? Czy poeta „rzeczywiście” z nim rozmawia? Czy jest to jedynie wyimaginowana rozmowa? *Pompeius* to imię mówiące. Przypominają się wielcy Rzymianie noszący to imię – przede wszystkim obrońca Republiki, przeciwnik Juliusza Cezara, popierany przez Senat Rzymski – Gnejusz Pompejusz Wielki (por. uwagi o interpretacji/przekładzie ody Horacego przez Norwida poniżej).

Znaczące zwroty, nietypowe konstrukcje językowe oraz *hapax legomena* w odzie Horacego:

- liczba pojedyncza rzeczownika *Quiritem*, zdrobnienie *parmula*, czasownik *deproperare*, *sensi Philippos*, *dulce furere*, liczba pojedyncza rzeczownika *dapem*;
- *virtus fracta* – *virtus* to bardzo ważne słowo w moralno-etycznym kodeksie Rzymianina, ten, kto ma *virtus* jest *vir vere Romanus*, natomiast *virtus fracta* oznacza upadek *virtus* (**do zastanowienia się**: czy w takim przypadku Rzymianin przestaje być Rzymianinem?);

- *virtus fracta* to wyrażenie o charakterze oksymoronu, wydaje się, że *virtus* nie może być *fracta*!

Do zastanowienia się:

- do kogo odnosi się wyrażenie *virtus fracta*? Czy mowa tu o pokonanych pod Filippi republikanach, których popierał Horacy? A może nie do konkretnej grupy, może to – dosłownie – klęska ideału?
- przez kogo *virtus* została złamana? Kto albo co jest tego sprawcą? Konstrukcja bierna, ale niepełna, bo nie ma *ablativus auctoris* ani *rei efficientis*.

Interpretacje ody Horacego:

- istnieje wiele interpretacji – od optymistycznych (por. streszczenie ody, które zostaje zacytowane w komentarzu Oktawiusza Jurewicza) po skrajnie pesymistyczne, negatywne (taki nastrój ujawnia się podczas lektury ody z uwzględnieniem kontekstu politycznego i w odniesieniu do walki prowadzonej przez jednostkę przeciwko tyranowi). Ten drugi typ interpretacji przeważa w kręgach literackich Europy Środkowo-Wschodniej: o takim „innym” rozumieniu wiersza decydują specyficzne warunki, w których następuje lektura ody, artystom wydają się one bardzo zbliżone do sytuacji, w której znajdował się Horacy:

- interpretacja Puszkina: poeta wyobraża sobie Horacego jako dekabrystę i w postaci artysty, który jest zmuszony do złożenia pokłonu Oktawianowi, widzi prefigurację własnej osoby podczas poniżającego spotkania z carem -> zdrada młodzieńczych ideałów;
- interpretacja Norwida: pracuje nad swoją interpretacją/przekładem kilka lat. Popełnia szereg błędów filologicznych. Myli adresata ody Pompejusza Warusa z Gnejuszem Pompejuszem Wielkim, którego wyobraża sobie w czasie poniżającego aktu składania hołdu nowemu zwycięzcy. Norwid, chcąc naprawić swój błąd, popełnił kolejny: Gnejusza Pompejusza zastąpił Sekstusem Pompejuszem (synem poprzedniego);
- interpretacja Ważyka: odczytanie wiersza z perspektywy ówczesnej sytuacji politycznej. Uznanie dla bohaterów republiki i polemika z systemem totalitarnym.

Wybrana literatura na temat powyższych interpretacji:

Axer, Jerzy (1986): *Z Horacjusza*, [w:] Makowski, Stanisław, ed. (1986): *Cyprian Norwid – interpretacje. Materiały sesji, Warszawa, 21-22 kwietnia 1983 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa, 59-70.

Axer, Jerzy (1997): *Aleksander Puszkina zginął pod Filippi*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza” 32, 127-132.

Albrecht, Michael, von (1983): *Horazens Pompeius-Ode (2, 7) und Puskin*, „Res publica letteraria” 6, 5-23.

Busch, Wolfgang (1964a): *Die Varusode des Horaz und ihre russischen Übersetzer*, „Die Welt der Slaven” 9, 362-375.

Busch, Wolfgang (1964b): *Russische Horaz-Übersetzungen*, Otto Harrassowitz. Wiesbaden.

***Virtus fracta* i Herakles:**

- związek Herakles i *virtus* już w młodości: zob. Cic. *off.* 1, 32, 118 (Herakles na rozdrożu, kiedy jako młody człowieka musiał wybrać między *Virtus* a *Voluptas*);

Do zastanowienia się w szerszym kontekście:

czy Herakles, wybrawszy *virtus*, staje się w pewnym sensie Rzymianinem? Herakles a etos rzymski (republikański)? *Nb.* także obraz Herkulesa u Cycerona;

- *virtus* w kontekście śmierci Herkulesa: *ecfeminata virtus adflicta occidit* (Cic. *Tusc.* 2, 8, 20: jest to fragment poetyckiego przekładu Cycerona z wierszy tragedii Sofoklesa pt. *Trachinki*) – śmierć Herkulesa jest spowodowana przez kobietę, Dejanirę, bohater płonie na stosie, w obliczu największej próby Herkules zachowuje się jak słaba kobieta, poddaje się, nie walczy, jego męstwo upadło;
- różnice w przedstawieniu śmierci Heraklesa w *Trachinkach* i przez Cycerona: u Sofoklesa umiera heros, a w *Tuskulankach* ginie *virtus*. *Virtus fracta* (Horacy), *virtus adflicta occidit* (Cyceon) – *virtus* zatem nie jest wieczna, *virtus* może być zniszczona?;
- *virtus* i mit apoteozy Heraklesa. Z innych pism Cycerona wynika, że *virtus* co prawda została poniżona, ale nie unicestwiona. Można powstać z poniżenia (Cic. *Tusc.* 4, 30, 64). Podobną myśl Cyceon wyraził także w odniesieniu do sytuacji republikańców, którzy zostali zmuszeni jeszcze w czasach Juliusza Cezara do uznania dyktatury: *victi sumus igitur aut, si vinci dignitas non potest, fracti certe et abiecti* – Cic. *fam.* 4, 7.

Do zastanowienia się: czy *virtus* Herkulesa jest *adflicta*, ale nie *victa*?

Do zastanowienia się: czy podobnie jest u Horacego, tzn. *virtus* jest *fracta*, ale nie jest *victa*? W tym kontekście trzeba spojrzeć na inny wiersz Horacego, jedną z tzw. „ód rzymskich” – c. 3, 3, 1-8:

*Iustum et tenacem propositi virum
non civium ardor prava iubentium
non voltus instantis tyranni
mente quatit solida neque Auster,*

*dux inquieti turbidus Hadriae,
nec fulminantis magna manus Iovis:
si fractus inlabatur orbis,
impavidum ferient ruinae.*

- dzielnego męża, który nie lęka się tyrana, ani nawet samego Jowisza, nic nie pokona. Przykładem takiego męża jest Herkules (*sic!*). *Vir* (ten, kto ma *virtus*) może zginąć, gdy

wali się świat (np. w 42 roku p.n.e. pod Filippi), ale tak naprawdę pozostanie niezwyciężony. ALE: wybór wydaje się tragiczny: zachowanie *virtus* lub życia...

Renesansowe nawiązanie do horacjańskiego wyrażenia *virtus fracta*:

- Jan Kochanowski, *Tren XI*: Kochanowski nie może się pogodzić ze stratą ukochanej osoby. Poeta robi aluzję do Horacego i mówi o upadku cnoty: *Fraszka cnota! – powiedział Brutus porażony* (por. notatka z 16.01.2012 o ostatnich słowach Brutusa). Interpretacja: zwątpienie poety w wartości dotychczas przez niego wyznawane.